

Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima 'A horvát nyelv érintkezése európai nyelvekkel' Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2005. 255 lap

A bemutatandó kötet a magyar olvasó számára azért érdekes és különleges jelentőségű, mivel Horvátországban, horvát(országi) szerzők elemzésében első ízben mutatja be a magyar–horvát nyelvi kapcsolatokat, amelyekben a horvát az átvevő, a magyar pedig a másik öt európai nyelvhez (angol, francia, német, olasz, orosz) hasonlóan az átadó nyelv. A szerkesztő és az olasz–horvát kapcsolatokat bemutató fejezet szerzője, Lelija Sočanac, valamint az egyes fejezetek szerzői: Orsolya Žagar-Szentesi, Dragica Dragičević, Ljuba Dabo-Denegri, Antica Menac és Anja Nikolić-Hoyt munkájukat a nyelvi kapcsolatok iskolateremtő kutatója, Rudolf Filipović emlékének szentelték. A tanulmánykötet az *Európai tanulmányok: nyelvek és kultúrák érintkezése* című Tempus pályázat keretében készült. A nyelvi érintkezéseknek ezeket fontos és a beszélők legszélesebb köre számára is érzékelhető eredményeit, a szóátvételeket bemutató, gondosan szerkesztett könyvet érdemes lenne világnyelven is megjelentetni. Talán egy következő pályázat meg fogja teremteni annak a lehetőségét, hogy a nemzetközi tudományosság szempontjából is jelentős kötet a nemzetközi nyilvánosság elé kerüljön.

Az egyes fejezetek szerzői (a fentebb felsorolt nevek sorrendjében) az olasz, magyar, német, francia, orosz, angol kapcsolatok területének legjobb horvátországi szakemberei. A magyar–horvát kontaktusokat bemutató fejezet (51–83) szerzője az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar–horvát szakán szerzett oklevelet, majd pedig már zágrábi egyetemi oktató korában az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskoláján PhD-fokozatot. Jelenleg a Zágrábi Egyetem Hungarológiai Tanszékének tanszékvezető docense.

Magyar–horvát kapcsolatokról eddig csak magyarországi magyar szerzők írtak (vö. Hadrovics László több tanulmányát, valamint *Ungarische Elemente im Serbokroatischen* [Budapest, 1985] című monográfiáját, valamint Nyomárkay István *Morfološka i sintaktička adaptacija stranih riječi u hrvatsko(srpsko)m jeziku* [‘Az idegen szavak morfológiai és szintaktikai beilleszkedése a horvát (szerb) nyelvbe’ Budapest, 1984] és *Ungarische Vorbilder der kroatischen Sprachenerneuerung* [Budapest, 1989] című munkáját). A szláv nyelvek magyar jövevényszavainak kérdését érintette a XIX. század második felében F. Miklosich *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen* (Wien, 1867), majd A. Matzenauer *Cizí slova v slovanských řečech* (‘A szláv nyelvek idegen szavai’ V Brně, 1870), és másfél évtizeddel később etimológiai szótárában (*Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* Wien, 1886) ugyancsak Miklosich, aki több magyar eredetű szót is felvett szótárába, például: *aldov*, *astal*, *beteg*, *cipela*, *karika* stb. A huszadik század második felében Linda Sadnik és Rudolf Aitzetmüller *Vergleichende Wörterbuch der slawischen Sprachen* (I. Wiesbaden, 1963–1975) című, a B betűnél sajnos megszakadt munkájában egyebek mellett találkozunk az *aldomaš*, *bantovati*, *beteg*, *bunda* szavakkal, amelyek természetesen nem csupán a (szerb)horvátba, hanem más szomszédos nyelvekbe is átkerültek.

Kötetünk szerzői az idegen szavak horvát nyelvbe való beilleszkedését fonológiai, ortográfiai, morfológiai és szemantikai szinten mutatják be. A szemantikai szint bekapcsolása az elemzésbe a két nép nyelvhasználatában kialakult világképpel összefüggő kérdéseket villantja fel, s így legfőképpen ezen a területen ösztönöz további kutatásokra (vö. Bañcerowski Janusz: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. ELTE Bölcsészettudományi Kar Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék. Budapest, 2000 című tanulmánykötetét, valamint több dolgozatát). Csak sajnálni lehet, hogy a szerzők nem tértek ki a szintaktikai adaptáció bemutatására, az idegen szavak ugyanis éppen szemantikai alapon találják meg helyüket az átvevő nyelvek szintaktikai rendszerében. A szintaktikai beilleszkedés része lehetett volna a szemantikai adaptációt tárgyaló fejezeteknek, noha bizonyos, hogy a kötet terjedelmét jelentősen megnövelte volna.

A szerzők a fonológiai, morfológiai és szemantikai adaptációs folyamatban három, a helyesírásban négy szintet (típust) különböztetnek meg: a fonológiai adaptációban nulla fokú, részleges vagy kompromisszumos és szabad transzfönemizációt, illetve nulla fokú, részleges (kompromisszumos) és teljes transzmorfemizációt. A helyesírási beilleszkedést a következő tényezőktől tartják függőnek: az átvett szó (modell) kiejtésétől, helyesírásától, a kiejtés és a helyesírás kombinációjától és az esetleges közvetítő nyelv hatásától. Érdekes, hogy közvetítő nyelvi hatással a fonológiai adaptációban nem számolnak. Ez tévedések forrása is lehet. Az egyik legújabb horvát értelmező szótár (*Rječnik hrvatskoga jezika* [‘A horvát nyelv szótára’]. Zagreb, 2000, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga) a horvát *šator* szót török átvételnek minősíti, holott a közvetítő, tehát a fonológiai beilleszkedés tekintetében átdó alak a m. *sátor*. (Megjegyzem: ezt a tévedést a kötetben olvasható tanulmányában O. Žagar-Szentesi korrigálta.) A fonológiai adaptáció típusainak (szintjeinek) kialakításában két kritériumot vesznek figyelembe: a magánhangzók nyíltsági fokát és képzési helyét, valamint a mássalhangzók képzési helyét és módját. Nulla fokú transzfönemizációról akkor lehet beszélni, ha „a fonémák mindkét nyelvben megegyeznek egymással (azaz a magánhangzók nem különböznek a képzés nyíltságában és helyében, a mássalhangzók pedig szintén nem különböznek a képzés helyében és módjában)” (11), részlegesről pedig abban az esetben, ha „a fonémák részben hasonlítanak egymásra, ennél fogva az átdó nyelv fonémája (inkább: fonémái) könnyen helyettesíthetők az átvevő nyelv megfelelő fonémájával (inkább: fonémáival)” (186). Viszonylag csekély a valóban átdó nyelvbéli fonémákkal teljesen megegyező átvevő nyelvbéli fonémákkal végbemenő adaptációk száma, ez az egymással legtöbb tekintetben megegyező fonéma-rendszerű nyelvek között fordul elő, például: m. *sziget* – h. *siget*, m. *kocsi* – h. *koči(ja)*, a m. *lám-pás* – h. *lampás*, de a m. *szállás* – h. *salaš*, amelyek a kompromisszumos transzfönemizációt képviselik. Az ortográfiai adaptáció folyamatában a felvett négy típus alkalmazása sem egyértelmű. Mesterségesnek és formálisnak tartom a fonológiai és az ortográfiai beilleszkedés szétválasztását egy olyan átvevő (adaptáló) nyelvben, amelynek fonologikus helyesírása van. Miért és hogyan tükrözi például a fr. *purée* – h. *pire*, a m. *rostély* – h. *roštilj* a modell kiejtését? A fr. *u* (*ü*) – h. *i* és a m. *ly* (*j*) – h. *lj* (*l'*) esetében és a hozzájuk hasonlóknak erről nem is lehet szó. Itt egyszerűen hanghelyettesítéssel van dolgunk.

Az ortográfiai beilleszkedést – mint említettük – az átdó (közvetítő) és az átvevő nyelv fonéma- és graféma-rendszere közötti különbségek határozzák meg. A probléma itt elsősorban nem a latin, hanem a cirill betűkkel író szláv nyelvek esetében jelentkezik, noha fennáll a latin betűvel író szláv nyelvekben is, éppen a már említett „úgy írj, ahogy beszélsz, és úgy beszélj, ahogy írsz” elv, azaz a fonetikus (fonologikus) helyesírás miatt. Ezért kerül sor magyar–horvát viszonylatban hanghelyettesítésekre, például: *cékla* – *cikla*, *fillér* – *filir*. Más típusú hanghelyettesítéssel állunk szemben – egyebek mellett – a m. *csatorna* – h. *čatrnja*, m. *tornác* – h. *trnac*, m. *törköly* – h. *trkulj* stb. esetében, amelyekben a magyar magánhangzó + r + mássalhangzó hangkapcsolat a horvátban szótagképző (vokalikus) r-ként valósul meg. Magát a beilleszkedést ez a tény nem befolyásolja, a szóvég is megmarad olyannak, amilyen a magyarban volt, hiszen az a végű szavak akadálytalanul illeszkednek be a horvát deklinációs rendszerbe. Az ortográfiai adaptáció az esetek többségében nem választható el a morfológiától sem, hiszen szükségszerű, hogy bizonyos adaptációs suffixumok

az átvett, majd morfológiailag beilleszkedett szó írásképeiben is megjelenjenek, például m. *lopó* – h. *lopov*, m. *cipellő* – h. *cipela* (*cipele*). Ezeket az átvételeket a teljes transzmorfemizáció körébe utalhatjuk, noha igazán transzmorfemizációról, tehát az átadó nyelvbeli morféma átalakításáról, megváltoztatásáról csak abban az esetben lehet szó, ha a két morféma nagyon hasonlít egymásra (pl.: fr. *-eur* – h. *-ar*. Ritkák a betűképet (fonológiai képet) teljes mértékben tükröző szavak, mint m. *beteg* – h. *beteg*, m. *huncut* – h. *huncut* vagy a fentebb említett m. *siget* – h. *siget*.

A transzmorfemizáció lényege, hogy lehetővé tegye az átvett idegen szónak jövevényszóvá válását, azaz az átvévő nyelv deklináció- és konjugációsrendszerébe való beilleszkedését. Magyar-horvát relációban nemigen látok különbséget a nullafokú (m. *karika* – h. *karika*) és az úgynevezett kompromisszumos transzmorfemizáció egyes típusai között (m. *gyilkos* – h. *đilkoš*, m. *dobos* – h. *doboš* stb.) között. Az utóbbi és a hozzá hasonló eseteket O. Žagar-Szentesi avval magyarázza, hogy „a modell és a replika morfológiai tagolása az átvétel idején nem esett egybe, [...] legvalószínűbb, hogy a magyar képzett szavakat a horvát nyelvérzék egyszerű szónak fogta fel. A szekundér adaptáció folyamatában ezek a szavak átvévő nyelvbéli képzővel bővültek, így jöttek létre a *dobošar*, *dobošica* (‘dobos, dobostorta’) alakok” (70). Ugyanakkor például a *šipoš*, korábban: *šipuš* nem kapott horvát nyelvbéli *-ar* képzőt. Ha tehát az ilyen szavakat vizsgáljuk, már a morfológiai elemzésbe is be kell kapcsolnunk a szemantikait. A teljes transzmorfemizáció nem más, mint adaptációs szuffixumok hozzáadása az átvévő nyelvben szokatlan szóvégekhez (elsősorban magánhangzós szóvégekhez), például: m. *lopó* – h. *lopov*, m. *bíró* – h. *birov*, m. *bakancs* – h. *bakandža*, m. *kocsi* – h. *kočija* stb. Az *-ov* végződészel adaptált magyar szavak esetében O. Žagar-Szentesi diftongikus magyar szóvéget tételez fel, ennél azonban valószínűbb, hogy egyszerűen csak horvát adaptációs (honosító) szuffixumról van szó, amelyre a korábbi nyelvemlékekben is vannak példák (*Nero* – gen. *Nerova*, dat. *Nerovu* stb.). Ezeket a szavakat, ha meg kívánunk maradni a felvett klasszifikáció mellett, inkább a teljes transzmorfemizáció b) alcsoportjába sorolhatjuk. Alapjában véve ugyanez a lényege a többi tárgyalt nyelvből való átvételek morfológiai adaptációjának is. Nem zárható ki, hogy a grammatikai nemet meghatározó szóvég horvát nyelvbéli alakulásában szerepe van a közvetítő nyelveknek is (133). Az úgynevezett teljes transzmorfemizáció során kaphat az idegen szó átvévő nyelvbéli képzőt, főként olyan estekben, amelyekben az átvévő nyelvben rendelkezésre áll az átadó nyelvi képzőhöz fonetikailag hasonlító (pl. fr. *modeleur* – h. *modelar*) vagy azonos jelentést hordozó képző (pl. fr. *affairist* – h. *aferaš*). A teljes transzmorfemizációval való adaptálás körébe sorolandók azok a szavak is, amelyekben az átadó (magyar) nyelvbéli végződést vagy annak egy elemét egyszerűen elhagyják, például: *csoport* – *čopor*, vagy amelyeket valamely szuffixummal vesznek át, például: *szár* – *sara* (‘Bein, Überbein; Stiefelröhre, Stiefelschaft’ [‘lábszár, lába szára; csizmaszár’]). Hasonló átvétel például a *kapu* jelentésű ukrán *kapura*.

Szemantikai adaptáció tekintetében a horvát nyelv nagyrészt ma is élő magyar jövevényszavai az úgynevezett nulla fokú szemantikai extenzió körébe sorolhatók, azaz említésre méltó jelentésváltozás (szűkülés vagy bővülés) nélkül élnek a horvátban (*bitanga*, *cikla*, *remek*, *vanjkaš* vagy *gazda*, *lopov*, *pijac*, *soba* stb.). A szemantikai mező szélesedésének tekintetében érdekes példa a m. *gyilkos* – h. *đilkoš* ‘semmirekellő, nőcsábász’ (ezt az utóbbi jelentést Milosevits Péter kollégám hallotta Újvidéken).

A magyar szavak horvát (szerb) nyelvbe való beáramlása a XVII. században véget ért. Sok magyar szót tartalmaznak még a XVII. és XVIII. századi kajhorvát szótárak (vö. *Kis szláv lexikográfia*. ELTE Szláv Filológiai Tanszék, 2005), kritikával kezelendők viszont mind a mai szerb, mind a mai horvát idegenszó-szótárak. O. Szentesi-Žagar körülbelül 120 magyar szót sorol fel a függelékben. Nagyrésztük ma is él, legalábbis a megértés szintjén a mai horvát köznyelvben (a nyelvjárásokban és helyi nyelvekben természetesen több). Szemantikailag az emberek közötti viszony, némely jellegzetes tulajdonság, szerszámok, mezőgazdasági eszközök, termékek, különböző civilizációs jelenségek és fogalmak témakörébe tartoznak (*šogor*, *pajdaš*, *bitanga*, *astal*, *lampaš*, *cipele*, *bakandže*, *husar*, *gulaš*, *salaš*, *plebanuš* stb.).

Meg kell jegyeznünk, hogy a magyar nyelvi hatás az említett időponttal nem szűnt meg, csak átalakult. A XVIII. század végétől folyó, majd a XIX. század harmadik harmadában létrejött standardizáció folyamatában a szó- és kifejezőkészlet gyarapítása inkább utánzással (tükörszavak és tükörfelfejezések alkotásával) ment végbe, amelyben a németen kívül jelentős szerep jutott a magyar mintáknak is.

A mai horvát köznyelvben körülbelül száz magyar eredetű szó él részben az alkalmi használat, részben a megértés szintjén. Kutatásaim során magam is ugyanezre az eredményre jutottam. (I. Nyomárkay: *Sprachliche Wechselwirkung im Spiegel der Wörter. Vergangenheit und Gegenwart der ungarisch-kroatischen Sprachkontakte*. *Studia Slavica Hung.* 50/1–2 (2005) 1–14). További feladat lehet elsősorban az egyes szakterminológiák behatóbb elemzése, annak az útnak a felderítése és dokumentálása, amely a véglegesnek (?) tekinthető és immár köznyelvivé is vált szakkifejezés kialakulásához vezetett.

Összefoglalva megállapítható, hogy fontos, időszerű témát feldolgozó és megfelelő tudományos apparátussal megírt munkáról van szó. Ajánljuk minden szlavistának, elsősorban természetesen (szerbo)kroatistáknak, de a magyar nyelvészek és kultúrtörténészek szélesebb körének is.

Nyomárkay István